

Рут Прауър Джабвала

ЗНОЙ И ПРАХ

София, 2012

Преводът е направен по изданието:

Ruth Praver Jhabwala

HEAT AND DUST

LITTLE, BROWN BOOK GROUP

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

Copyright © Ruth Praver Jhabwala 1975

First published in Great Britain in 1975 by John Murray,
a division of Hodder Headline

First published by Abacus in 2011

© Милена Попова, превод, 2012

© Издателство „Изток-Запад“, 2012

ISBN 978-619-152-132-6

РУТ ПРАУЪР
ДЖАБВАЛА

ЗНОЙ И
ПРАХ

Превод от английски
Милена Попова

Скоро след като Оливия избягала с наваба¹, Бет Крофорд се върнала от Шимла. Било септември 1923 г. Бет трябвало да иде до Бомбай да посрещне сестра си Теси, която пристигала с парахода, за да прекара хладните месеци при семейство Крофорд. Подготвили ѝ всевъзможни гостувания и пътешествия, но тя останала най-вече в Сатипур заради Дъглас. Ходели да яздят заедно, играели крокет и тенис и тя правела всичко възможно да го развлича. Всъщност той нямал кой знае колко свободно време, понеже повече от всякога си намирал работа из областта. Работел като вол и винаги бил спокоен и овладян, поради което и колегите му, и индийците го уважавали. Бил почтен и справедлив. Теси останала за този хладен сезон, после и за следващия, а след това отплавала за дома. Година по-късно Дъглас получил отпуск, за да посети родината, и те се срещнали отново в Англия. Дотогава се било приключило с развода му и били готови да се оженят. Тя заминала с него за Индия и подобно на сестра си Бет живяла там щастливо и прещастливо. След време станала моя баба – но, разбира се, по това време всички отдавна се били върнали в Англия.

Аз не помня Дъглас – починал е, когато съм била тригодишна, – но чудесно си спомням баба Теси и пралея Бет. Те бяха усмихнати, здравомислещи жени, с модерни житейски възгледи – но въпреки това, по думите на родителите ми, го-

¹ Почетна титла, равняваща се на княжеска титла, давана от Великите моголи на полуавтономни мюсюлмански владетели. Някои от тези владетели запазват властта си и по време на британското управление, след разпадането на империята на Великите моголи. Друг вариант на титлата е „набоб“, станал популярен през английски език. Съпругата на наваба се титулува с „бегум“. (Всички бележки под линия са на преводача.)

дини наред никой не можел да ги накара да говорят за Оливия. Дърпах се от спомена за нея като от нещо тъмно и ужасяващо. Тези чувства бяха чужди на поколението на родителите ми – напротив, те горяха от желание да научат всичко възможно за първата съпруга на дядо, която избягала с индийски княз. И чак когато остаряха и овдовяха, двете жени най-сетне отвориха дума по забранената тема.

По същото това време те отново се видяха с Хари. Бяха поддържали връзка с него с картички за Коледа, но едва след смъртта на Дъглас Хари дойде да ги посети. Разговаряха за Оливия. Хари им разказа и за нейната сестра Марсия, с която се запознал скоро след завръщането си от Индия. След това продължили да се виждат до смъртта ѝ (каза, че се пропила и така свършила). Оставила му всичките писма на Оливия, които той показва на възрастните жени. Ето как аз за пръв път видях тези писма, които сега донесох със себе си в Индия.

За щастие през първите няколко месеца тук аз водех дневник и така регистрирах първите си впечатления. Ако трябваше сега да се опитвам да ги възстановя, надали щях да успея. Те вече не са същите, понеже аз вече не съм същата. Индия винаги променя хората; промени и мен. Но това не е моята история, това е историята на Оливия, доколкото съм в състояние да я проследя.

Ето и първите записки в дневника ми.

2 февруари. Пристигане в Бомбай днес. Изобщо не е, както си го бях представяла. Разбира се, винаги си бях представяла пристигане с параход, бях забравила колко различно ще е със самолет. Всичките спомени и писма, които бях чела, всички картини, които бях виждала. Наистина трябва да ги забравя. Сега всичко е различно. Трябва да поспя.

Събудих се посред нощ. Потърсих пипнешком часовника си, който бях сложила върху куфара под леглото – нямаше го. О, не! Толкова скоро! Глас откъм съседното легло: „Ето го, миличка, и в бъдеще повече да внимаваш.“

Дванайсет и половина. Бях спала към четири часа. Още бях по английско време, така че ще да беше около седем вечерта. Разбудих се напълно и седнах в леглото. Намирах се в женската спалня на хостела на Мисионерската общност. Седем пружинени легла, четири от едната страна, три – от другата. До едно бяха заети и изглежда всички спяха. Но градът навън все още беше буден и неспокоен. Отнякъде дори се чуваше музика. Уличните лампи осветяваха лишените от завеси прозорци на спалнята и изпълваха стаята с призрачни отблясъци, под които жените, заспали в леглата, приличаха на покойници.

Но моята съседка – пазителката на часовника ми – беше будна и имаше желание да поприказва:

– Сигурно тъкмо си пристигнала, затова така не внимаваш. Нищо, бързо ще се научиш, всички се учат... В началото трябва много да внимаваш с храната: само варени яйца и прави-струвай, нищо не яж от уличните сергии. След време си изработваш имунитет. Аз вече мога да ям всичко, стига да искам. Не че ще поискам – мразя тяхната храна, за нищо на света и с пръст няма да я пипна. Можеш да ядеш тук, в хостела, не е опасно. Самата госпожица Тиец се грижи за кухнята, готвят хубави яхнии, понякога и печено, а също и яйчен крем. Аз все тук отсядам, като идвам в Бомбай. Познавам госпожица Тиец от двамадесет години. Тя е швейцарка, дошла със Сестри християнки, но през последните десет години се грижи за Мисионерската общност. Късмет са извадили с нея.

Може би заради призрачната светлина тя приличаше на привидение; освен това беше облечена с бяла нощница, която я обвиваше от глава до пети. Косите ѝ бяха сплетени на дълга увиснала плитка. Беше бяла като платно, нереална – точно така, призрак. Каза ми, че е в Индия от трийсет години и, ако е рекъл Господ да умре тук, така ще направи. От друга страна, ако Той рече първо да я отведе вкъщи, така ще стори. Негова е волята и в продъл-

жение на трийсет години тя беше живяла само по волята Му. Когато ми каза това, гласът ѝ беше не призрачен, а силен и звънък, като на човек, който е неотклонно верен на дълга си.

– Ние си имаме едно параклисче в Кафарабад. Градът се разраства – заради текстилните фабрики, – обаче добродетелта в него не се умножава, така да ти кажа. Пред трийсет години можеше да река, че има надежда, но днес – не. Накъдето да погледнеш – все същата история. По-големите надници означават по-голям егоизъм, повече алкохол, повече кина. Преди жените носеха прости памучни дрехи, но сега всички искат да са лъскави отвън. А за вътрешността няма и да говоря. Но защо ли да се очаква нещо от тези бедни хорица, когато и нашите са тръгнали натам. Видя ли онова място насреща? Само хвърли един поглед.

Отидох до прозореца и погледнах надолу към улицата. Там беше светло като посред бял ден не само благодарение на уличните лампи, но и защото на всяка сергия и тарга гореше газена лампа. Беше пълно с народ; някои спяха – толкова е топло, че е достатъчно само да се излегнат някъде, не им трябва завивка. Имаше няколко сакати деца (сред тях едно момченце, което се подпираше на чуканчето, останало от крака му), които вероятно денем просеха, но вече не бяха на служба и изглеждаха безгрижни, та дори и весели. Хората купуваха храна от уличните продавачи и ядяха на крак, а други ровеха в канавките, търсейки отпадъци.

Тя ми посочи другия прозорец. Оттук се виждаше хотел „А“. Предупреди ме за това място още преди да дойда. Казаха ми, че колкото мрачен и мизерен да ми се види hostelът на Мисионерската общност, за нищо не света не бива да отсядам в „А“.

– Виждаш ли го? – викна тя от леглото си.

Виждах го. И там беше напълно светло заради лампите от улицата и от магазините. Тротоарът пред „А“ гъм-

жеше от хора. – но не индийци, а европейци. Приличаха на скитници.

– По осем-десет души в стая, а някои нямат пари и за там, спят на улицата – каза тя. – Просят един от друг, крадат се помежду си. Някои от тях са съвсем млади, направо деца – за тях може и да има надежда. Ако е рекъл Господ, ще се приберат вкъщи, докато не е станало твърде късно. Но има и други, жени и мъже, те са тука от години и с всяка година стават все по-зле. Виждаш ги на какво приличат. Всичките са болни, някои умират. Кои са, откъде са дошли? Веднъж видях нещо ужасно. Не ще да е бил на повече от трийсет, може би германец или скандинавец – беше рус и висок. Носеше дрипи, бялото му месо се виждаше през тях. Имаше дълга коса, цялата сплъстена; до него седеше една маймунка, която го пощеше. Точно така, маймунката вадеше въшките от косата му. Погледнах го в лицето, в очите, и ти казвам, че видях една душа от ада. Боже, какви кошмарни неща съм виждала в Индия. Преживях индуистко-мюсюлманския бунт, епидемията на едра шарка, няколко гладни периода, и мисля, че с право мога да кажа, че съм видяла всичко възможно на тоя свят. И след всичко това научих едно-единствено нещо: не можеш да живееш в Индия без Иисус Христос. Ако той не е с тебе във всеки миг денем и нощем, ако не му се молиш с всички сили – ако го няма всичко това, заприличваш на оня клетник с маймунката, която вадеше въшки от косата му. Понеже да знаеш, миличка, тук нищо човешко не значи нищо. Нищичко – каза тя с презрение към всичко индуистко или будистко, което съществуваше на тоя свят.

Тя седеше в леглото си. Беше толкова кльощава и бледа, че наистина изглеждаше жилава, заякнала. Призрак с як гръбнак. Пак погледнах към фигурите, проснати под белите улични светлини пред хотел „А“. Тя май беше права: наистина изглеждаха като души в ада.

16 февруари. Сатипур. Извадих късмет и предварително намерих стая тук. Много ми харесва. Голяма, просторна и празна. Има прозорец, до който мога да седя и да гледам към пазара. Стаята ми е над магазин за платове и, за да стигна до нея, трябва да мина по тъмно стълбище. Взех я под наем от настоящия ѝ наемател, чиновник на държавна работа на име Индер Лал, който живее с жена си, майка си и трите си деца в няколко тесни стаички, сбутани на края на дворчето към магазина. Магазинът и дворът са собственост на друг. Всичко тук е разделено на две части, после още на няколко части и така нататък. Но тук горе е просторно и уединено; само дето трябва да делея с други банята и тоалетната на двора, както и невръстната чистачка, която върви с тях.

Според мен хазяинът ми Индер Лал е разочарован от начина, по който обитавам стаята си. Той все се оглежда за мебели, но такива липсват. Седя на пода, а нощем разгъвам на него спалния си чувал. Единствената мебел, с която се сдобих до този момент, е миниатюрно писалище, високо колкото табуретка, на което съм разположила книгата си (този дневник, граматиката и речника по хинди, писмата на Оливия). На такива писалища търговците си правят сметките. Индер Лал оглежда голите стени. Може би се надява да види картини и снимки – но те не ми трябват, щом стига само да погледна през прозореца към пазара. Не искам нищо да отвлича вниманието ми от тази сцена. Ето защо няма и завеси.

Индер Лал е твърде възпитан, за да изрази гласно разочарованието си. Каза само: „Тук не ви е много удобно“, и бързо сведе очи, сякаш се боеше да не се почувствам неловко. Същото направи и когато пристигнах с багажа си. Вместо да наема кули¹, аз бях привързала на гърба си сандъка и завивките, и сама ги качих горе. И тогава – след

¹ Носач или неквалифициран работник.

неволно изумено възклицание – той сведе очи, сякаш се боеше да не се почувствам неловко.

Щеше да му е по-леко, ако приличах на Оливия. Тя е била пълната ми противоположност. Първото нещо, което е направила, след като се е нанесла в къщата им (къщата на помощник-областния управител¹) е било да я напълни с килими, картини, цветя. Писала е на Марсия: „Започваме да добиваме що-годе цивилизован вид.“ А по-късно още: „Госпожа Крофорд (съпругата на областния управител – *бара мемсахиб*²) дойде днес на инспекция в гнездото ми. Според мен не беше впечатлена *нищо* от мен, *нищо* от гнездото, но е самата деликатност! Каза ми, че знае колко е трудна за всички първата година и ако има нещо, било то и съвсем дребно, с което да ми улесни живота, непременно да се обърнем към нея. Аз ѝ благодарих (престорено). Всъщност нейното присъствие е единственото затруднително нещо – всичко останало е направо *твърде идеално!* Де да можех да ѝ кажа това.“

Вече видях къщата, в която са живеели Дъглас и Оливия. Всъщност натъкнах се на щастлива случайност – оказа се, че службата, в която работи Индер Лал, е точно там, където навремето е бил Британският жилищен район (известен като Гражданската зона). Отделът на Индер Лал, „Пласмент и продоволствие“, е в някогашната къща на областния управител (тоест къщата на господин Крофорд през 1923 г.). В къщата на Дъглас и Оливия днес се помещават Водната управа, общинският Здравен отдел и пощенска станция. Също като всичко останало и тези две къщи са били разделяни и преразделяни на по-малки части, които да изпълняват различни функции. Един-

¹ В задълженията на областните управители влиза както административното, така и данъчното управление на областта.

² Многоуважаема госпожо; ваша милост – в Индия уважително обръщение към европейки от страна на местните.

ствено къщата на главния лекар е останала непокътната и изпълнява ролята на туристическа спалня.

20 февруари. Тази сутрин се отбих при двете жени в семейството на Индер Лал – жена му Риту и майка му. Не знам дали ги хванах в момент на необичаен безпорядък, или така си живеят винаги, но жилището беше много разхвърляно. Разбира се, стаите са тесни и децата са още във възрастта, в която обръщат къщата на главата си. Риту набързо махна от едно пейка някакви дрехи и играчки. Предпочитах да седна на пода като тях, но ми стана ясно, че трябва да се подчинявам на всички социални правила, който според тях са редни в моя случай. С опитно изсъскване под сурдинка свекървата нареди нещо на снахата – вероятно да ми предложи нещо за пиене. Риту се втурна навън, сякаш зарадвана, че са я пуснали на свобода, като остави мен и свекърва си да се опознаем, доколкото е възможно. Разменихме усмивки, аз изпробвах своя хинди (със слаб успех – трябва повече да залягам!), направихме обнадеедени жестикулации и стигнахме доникъде. През цялото време тя ме оглеждаше. Има пронизателен, преценяващ поглед – представям си как е обикаляла и е оглеждала момичетата, за да търси жена на сина си, докато накрая се е спряла на Риту. Напълно инстинктивно тя оценяваше и мен и, уви, досещах се до какви изводи е стигнала.

Вече свикнах да ме оценяват по този начин в Индия. Правят го всички и навсякъде – по улиците, в автобусите и влаковете; правят го съвсем открито, и жените, и мъжете, като не се опитват да скрият и насмешката си, ако я събудиш у тях. Предполагам, че ние им се виждаме странни, а сигурно е странен и начинът, по който живеем сред тях – вече не отделени, а ядящи тяхната храна и често облечени с индийски дрехи, защото държат по-хладно и са по-евтини.

Да започна да ям индийска храна беше едно от първите неща, които направих, щом се установих в Сатипур.

Слязох в магазина за платове на долния етаж, а после отидох при съседа, шивач, който шиеше на машина парче зебло. Той ми взе мерките на място, в дюкяна си, отворен към улицата, но така старателно спазваше дистанция, че те бяха съвсем приблизителни. В резултат на това дрехите ми са доста свободни, но си изпълняват функцията и аз се радвам, че ги имам. Сега нося провиснали шалвари, завързани с връв на кръста, каквито носят селянките в Пенджаб, и типичната за тях пола до коленете. Имам и чифт индийски сандали, които да търтя и да оставям на входа като всички. (Мъжки са, понеже женските номера не ми стават.) Макар че сега съм облечена като индийка, дечурлигата продължават да търчат подире ми; но аз не се дразня; знам, че скоро ще свикнат с мен.

Има една дума, която хората често подвикват след мен: *хиджра*¹. За съжаление знам какво означава. Научих го от едно писмо на Оливия още преди дойда в Индия. Тя пък беше научила тази дума от наваба, който ѝ казал, че госпожа Крофорд изглежда като *хиджра* (също като мен пралеля Бет беше висока и почти без гърди). Разбира се, и Оливия не знаела какво означава и когато попитала, навабът се разсмял гръмко. Но вместо да ѝ обясни, казал: „Ще ти покажа“, а после плеснал с ръце, наредил нещо и след малко довели цяла трупa *хиджри* и навабът им заповядал да пеят и да танцуват за Оливия.

И аз ги видях да пеят и танцуват. Връщах се с Индер Лал, след като бях отишла да видя службата му. Почти бяхме стигнали до къщи, когато чух откъм една стра-

¹ Най-близката по смисъл на български език е думата „травестит“. Понятието обединява всички случаи, които не отговарят на стереотипите за двата пола. Обикновено „хиджра“ се отнася за мъже, които изглеждат и живеят като жени – момче с хермафродитни полови белези; момче, което от малко носи женски дрехи и проявява женски наклонности (пее, танцува); момче с открити хомосексуални предпочитания.

нична уличка звук на тъпани. Индер Лал каза, че не било нещо, което си струвало да се види – „това се среща навсякъде“, каза той, – но аз бях любопитна и той ме придружи неохотно. Минахме по няколко криволичещи улички, под един свод и накрая се озовахме във вътрешен двор. И там беше трупата *хиджри* – евнуси, – които изпълняваха номера си. Един удряше тъпана, другите пееха, пляскаха с ръце и танцуваха. Наоколо се бяха скупчили зрители, които се радваха на представлението. *Хиджрите* имаха мъжко телосложение, бяха с големи длани, плосък гръден кош и широки челюсти, но бяха облечени със сарита като жени и накичени със сърмени украшения. Маниертът, с който танцуваха, също пародираше женските движения и според мен точно това толкова забавляваше хората. Но лицата им ми се видяха тъжни и дори когато се подсмиваха и придружаваха с неприлични жестове думи, които, както се досещах, също бяха неприлични (всички се смееха, а Индер Лал искаше да си тръгнем), през цялото време израженията им носеха делничната загриженост на онзи, който се пита колко ще изкара от днешната работа.

24 февруари. Тъй като днес е неделя, Индер Лал любезно предложи да ме заведе до Кхатм¹ и да ми покаже двореца на наваба. Беше ми неудобно да го откъсвам от семейството му в единствения почивен ден, но явно нито той, нито те имаха нещо против. Чудя се как на жена му не ѝ омръзва да седи по цял ден затворена в двете тесни стаички със свекърва си и с три малки деца. Никога не я

¹ Двете градчета, в които е съсредоточено действието в романа, са измислени от авторката, но в имената им може да се открие символика. „Кхатм“ на хинди означава „край“, а Сатипур може да се раздели на две думи: „сати“ – практиката на самоизгаряне на вдовицата върху погребалната клада на покойния съпруг и „пур“ – град.

виждам да излиза, освен понякога, за да купи зеленчуци от пазара, придружена от свекърва си.

Не съм пътувала в индийски автобус, който да не е претъпкан до пръсване, с хората вътре и багажа на покрива; и возилата винаги са толкова стари, че раздрусват и последната костичка в човешкото тяло, а и последното болтче по себе си. Автобусите са все същите, един и същ е и пейзажът, през който пътуват. Щом градът остане назад, до следващия няма нищо, освен равна земя, палещо небе, път и прах. Най-вече прах: отстрани автобусът е отворен, има само решетки и вятърът свободно нахлува вътре, носейки прах, който запушва ушите и носа и влудяващо скърца между зъбите.

Кхатм се оказва мизерно градче. Разбира се, Сатипур също не е кой знае колко голям, но поне създава впечатлението, че са му позволили да се разраства според нуждите си. А Кхатм просто се свива в сянката на двореца на наваба. Изглежда е бил построен само за да служи на двореца и сега, когато там вече е останал никой, не знае каква да прави със себе си. Уличките са сбутани, занемарени и мръсни. Има много, много просяци.

Защитаван от високи перленосиви стени, дворецът е разположен сред просторна градина с множество високи дървета. Има фонтани, водни канали, градински беседки и малка частна джамия със златен купол. С Индер Лал седнахме под едно дърво, докато пазачът отиде да намери ключовете. Разпитах Индер Лал за семейството на наваба, но той не знае много повече от мен. След смъртта на наваба през 1953 г. дворецът бил наследен от племенника му Карим, който по това време бил още бебе. Той обаче никога не живял в него. Всъщност живее в Лондон, където се срещнах с него непосредствено преди да дойда тук (ще пиша за това по-късно). Семейството продължава да води преговори за продажбата с правителството на Индия, но досега, през всичките тези години, не са се споразумели за цената. Няма други желаещи да го купят: на

кого му трябва в днешно време такъв дворец – при това в Кхатм?

Индер Лал не гореше от желание да говори за наваба. Да, чувал бил за него и за лошия му безпътен живот; чувал бил и приказки за някакъв отдавнашен скандал. Но кой го е грижа за това сега? Всички тези хора са мъртви и дори някой от тях още да жив някъде, никой не се интересува от съдбата му. Индер Лал имаше много по-силно желание да ми разкаже за собствените си неволи, които са доста. След като пазачът дойде с ключовете, ние се разходихме из двореца и най-после видях всички коридори, зали и галерии, за които бях мислила толкова и които се бях мъчила да си представя. Но днес постройката е празна, нищо повече от една мраморна коруба. Мебелите са разпродадени от европейски аукционни къщи и само тук-там, като останки от корабокрушение, които се носят в мраморните зали, има няколко счупени викториански канапета и стари платнени ветрила – *пункахи*, – които прашни висят от таваните.

Индер Лал вървеше по петите ми и ми разправяше за делата в канцеларията му. Явно имаше много интриги и завист. Индер Лал не искал да се замесва – той искал само да му позволят да си върши работата, – но това било невъзможно, хората не го оставяли на мира, принуждаван бил да взема страна. В интерес на истината, и той бил обект на доста интриги и завист, понеже шефът на отдела бил благосклонно настроен към него. Това много дразнело колегите на Индер Лал, безскрупулни хора, които биха направили всичко, за да го стъпчат.

Стояхме в една галерия на горния етаж, от която се виждаше главния салон. Пазачът ни обясни, че тук жените от къщата седели скрити зад завеси и надничали към светските забавления на долния етаж. Една от завесите все още висеше – пищен брокат, вкоравен от праха и времето. Докоснах го, възхитена от материята, но изпитах усещането, че докосвам нещо мъртво и разлагащо се. Ин-

дер Лал – който тъкмо ми разказваше за шефа на отдела, на чието ухо за жалост шепнели разни заинтересовани страни – също докосна завесата. „Хм, къде ли се е дянало всичко?“ – отбеляза той и пазачът веднага се запита същото. Но след това и двамата решиха, че съм видяла достатъчно. Щом отново излязохме в градината – толкова зелена и сенчеста, колкото дворецът беше бял и прохладен, – пазачът взе да говори нещо на Индер Лал доста оживено. Аз попитах за частната джамия на наваба, но Индер Лал каза, че тя няма да ми е интересна и вместо това пазачът е готов да ми покаже малкия индуистки олтар, който е направил за собствените си молитви.

Не знам за какво е служило това място преди – може би за склад? Беше чисто и просто дупка в стената и трябваше да се наведеш, за да се промъкнеш през отвора. Още няколко души се наблъскаха вътре заедно с нас. Пазачът запали електрическата лампа и видяхме олтара. Главното божество – в образа на маймуна, Ханукан – стоеше в стъклена кутия; с него имаше още две божества, всяко в отделна стъклена кутия. И трите бяха направени от гипс, натъкмени с коприна и перлени огърлици. Пазачът ме погледна с очакване и аз, разбира се, трябваше да кажа колко е хубаво всичко и да оставя в дар пет рупии. Нямах търпение да изляза, понеже вътре беше задушно, без проветрение с всичките наблъскани хора. Индер Лал се кланяше на трите усмихнати божества. Беше затворил очи и устните му мърдаха благоговейно. Дадох ми няколко бучки захар и няколко цветни листчета, които не ми се щеше да изхвърля веднага, затова продължих да ги стискам в автобуса на връщане към Сатипур. В един момент, когато Индер Лал не ме гледаше, ги пуснах отстрани с почит, но дланта ми остана лепкава и ухаеща на сладко и гнило и все още ухае, докато пиша.

Оливия видя за пръв път наваба на вечеря в неговия дворец в Кхатм. Тя живееше в Сатипур от няколко месеца и вече започваше да се отегчава. Обикновено двамата с Дъглас се виждаха само със семейство Крофорд (областният управител и съпругата му), семейство Сондърс (главният лекар) и майор Минис и съпругата му. Събираха се вечер и в неделя. Останалото време Оливия прекарваше сама в голямата си къща с многото врати и прозорци, затворени, за да не пускат вътрешно и праха. Четеше и свиреше на пиано, но дните бяха дълги, много дълги. Разбира се, Дъглас беше изключително зает с работата си в областта.

На вечерята при наваба семейство Крофорд закараха Дъглас и Оливия в своя автомобил. Семейство Сондърс също бяха поканени, но не можаха да отидат поради крехкото здраве на госпожата. Пътят дотам беше около петнайсет мили и Дъглас и семейство Крофорд, които вече бяха гостували на наваба, бяха стоически настроени към неудобното пътуване и предстоящите забавления. Ала Оливия се вълнуваше. Беше си облякла пътни дрехи – кремав ленен костюм, – а в багажа ѝ имаше вечерна рокля и сатенени обувки. Радваше я мисълта, че скоро ще ги сложи и хората ще я видят.

Подобно но мнозина индийски владетели навабът обичаше да посреща европейците на гости. За жалост не можеше да им предложи кой знае колко забавления, тъй като във владенията му нямаше нито интересни развалини, нито ловни полета. Имаше само изсъхнала земя и докарани до мизерия селца. Ала дворецът му, построен през двайсетте години на деветнайсети век, беше доста внушителен. Очите на Оливия светнаха, щом я въведеха в трапезарията и видя под полилеите дългата маса, върху която бяха подредени съдове от севърски порцелан, сребърни прибори, кристал, цветя, свещници, нарове, ананаси и златни купички със захаросани плодове. Изпита чувството, че за пръв път, откакто беше в Индия, е дошла където трябва.

Само гостите не бяха каквито трябва. Освен компанията от Сатипур имаше още една двойка англичани, майор Минис и съпругата му, които живееха недалеч от Кхатм; както и един закръглен оплешивяващ техен сънародник на име Хари, който живееше в двореца като гост на наваба. Майор Минис и жена му много приличаха на семейство Крофорд. Майорът беше политически агент, назначен да съветва по политически въпроси наваба и владетелите на няколко малки съседни щата. Той живееше в Индия над двайсет години и както и семейство Крофорд знаеше всичко, което може да се научи; жена му – също. Опитът им се простираше поколения назад, тъй като всичките произхождаха от семейства, заемали една или друга служба в Индия още от времето на Бунтовете. Оливия се беше запознала и с други хора, които знаеха всичко за Индия, и вече ѝ беше дошло до гуша от тях и безкрайните им разкази какво се случило веднъж в Кабул или Мултан. Неведнъж се питаше как е възможно да имаш толкова вълнуващ живот – да управляваш цели провинции, да водиш битки по границите, да си съветник на владетели – и в същото време да си оставаш толкова скучен човек. Тя огледа сътрапезниците си – госпожа Крофорд и госпожа Минис, със старомодните им рокли, подхождащи повече за английските минерални курорти, където щяха да живеят някой ден, след като съпрузите им се пенсионираха, отколкото за тази кралска трапеза; майор Минис и господин Крофорд, дебели и червендалести, приказваха ли приказваха, уверени, че ги слушат, въпреки че според Оливия думите им бяха също толкова скучни, колкото и те самите. Само Дъглас беше различен. Тя го погледна крадешком: да, *той* беше какъвто трябва. Седеше изправен както винаги; носът му беше прав, както и високото му чело; официалното сако му стоеше безупречно. Беше благороден и честен.

Не само Оливия се възхищаваше от Дейвид. Гостенинът на наваба, англичанинът Хари, който седеше до нея, ѝ прошепна:

– Харесвам съпруга ви.

– Тъй ли? – рече Оливия. – Аз също.

Хари вдигна салфетката, разстлана в скута му, и се изкиска в нея. След това прошепна, като се криеше зад нея: „Голяма разлика в сравнение с *другите* ни приятели“ и очите му пробягаха по семействата Крофорд и Минис, а после се върнаха към Оливия и се завъртяха нагоре в страдалческа гримаса. Тя знаеше, че това е предателство, но едва се сдържа да не се засмее в отговор. Приятно ѝ беше, че и друг се чувства като нея; досега не беше срещала такъв човек в Индия. Дори и нейният Дъглас, колкото и да не ѝ се искаше да е така. Погледна го пак, как седи и слуша майор Минис с внимание и непресторено уважение.

Навабът, седнал начело на масата, явно също слушаше госта си с внимание и интерес. Той дори се беше привел напред, за да не изпусне нито дума. Когато историята на майор Минис доби забавен оттенък – той разказваше за някакъв дяволски коварен лихвар в Патна, който се опитал да го надхитри преди много години, когато майорът още имал жълто около устата, – навабът отметна назад глава и затропа по масата, за да покаже колко му харесва хуморът на майора; той спря да се смее само за да подкани останалите гости да се присъединят към него. Но Оливия усещаше, че се преструва, почти беше сигурна в това. Тя забеляза, че макар наглед да бе абсолютно погълнат от разказа на майора, той не пропускаше нищо от ставащото наоколо. Винаги пръв забелязваше празна чаша или чиния и бързо даваше заповед: обикновено само с поглед, макар да се случваше и да измърмори отсечено нареждане на урду. Същевременно наблюдаваше всеки от гостите си и Оливия остана с впечатлението, че той вече е стигнал до собствени заключения за всички. Много ѝ се искаше да разбере какви са те, но подозираше, че той би ги прикривал най-грижливо. Освен ако човек не го опознае много добре, разбира се. Често очите му се спираха върху нея и тя го остави да я наблюдава, като се преструваше, че не забелязва. Харесваше ѝ – хареса ѝ и как той я погледна още щом влезе. Очите му блеснаха – той се овладя мигновено, но тя видя това и осъзна, че най-после един човек в Индия проявява към нея интереса, на който беше свикнала.

След тази вечеря Оливия вече не се чувстваше зле да стои сама вкъщи по цял ден. Тя знаеше, че навабът ще дойде да я посети и всеки ден обличаше някоя от муселинените си рокли в пастелен цвят, които държаха прохладно, и го чакаше. Дъглас винаги ставаше в ранни зори – съвсем тихичко, за да не я събуди – и тръгваше с коня на инспекция, преди да е напекло. След това ходеше в съда и в кабинета си и обикновено имаше толкова работа, че се прибираще чак късно вечерта, като все носеше разни папки. По времето, по което Оливия се будеше, слугите вече бяха изчистили къщата и бяха спуснали всички щори и затворили всички капаци. Целият ден ѝ принадлежеше. В Лондон тя обичаше да разполага с дълги часове – открай време се смяташе за самовглъбен човек. Но тук започваше да се бои от самотните дни, затворена със слугите, които топуркаха наоколо с босите си нозе и почтително чакаха нейните заповеди.

Навабът дойде четири дни след вечерята. Тя свиреше Шопен и щом чу колата, продължи двойно по-енергично. Слугата обяви пристигането му и когато той влезе, тя се завъртя, както седеше на столчето пред пианото, и отвори очи още по-широко:

– Виж ти, наваб сахиб, каква приятна изненада.

Стана, за да го приветства, като протегна и двете си ръце.

Беше дошъл с цяла компания (по-късно тя щеше да научи, че обикновено има свита). След придружителите му бяха англичанинът Хари и разни други младежи от двореца. Всичките се разположиха като у дома си в салона на Оливия, излягайки се в грациозни пози на канапетата и килимите. Хари обяви, че е очарован от гостната ѝ – харесваха му черно-белите литографии, японският параван, жълтите столове и абажури. Той се отпусна в едно кресло и, пуфтейки сякаш от изтощение, се престори на пътник, който е прекосил пустинята и най-сетне е стигнал до оазис. Останаха цял ден.

Времето мина като един миг. По-късно Оливия не можеше да си спомни за какво са говорили – като че ли през по-

вечето време приказваше Хари, а тя и навабът се смееха на забавните му истории. Останалите младежи, които почти не знаеха английски, не можеха да участват в разговора, но помагаша, като забъркваха коктейлите по вкуса на наваба. Той беше измислил специално питие, състоящо се от джин, водка и черешово бренди, и покани и Оливия да го опита (стори ѝ се прекалено силно). Носеше си водка, понеже, както каза, хората никога нямали. Завзе едно от канапетата и седна по средата, разперил ръце по протежение на облегалката и протегнал крака възможно най-далече. Явно се чувстваше като у дома си, абсолютен господар на ситуацията – и всъщност така и беше. Подкани Оливия не само да пийне от коктейла му, но и да се настани удобно на канапето срещу неговото и да се забавлява със смешките на Хари и всяко друго развлечение, което можеше да донесе този ден.

Когато се прибра вечерта, Дъглас намери Оливия не унила от скука и умора, както обикновено, а толкова развълнувана, че за миг се уплаши да не би да има треска. Сложи длан на челото ѝ: беше виждал много индийски трески. Тя се засмя. Щом му каза за посетителя, той изпита съмнение, но като видя колко е щастлива, реши, че всичко е наред. Тя беше самотна и навабът беше проявил голяма любезност да я навести.

След няколко дни от двореца дойде нова покана за двама им. С нея имаше очарователна бележка, в която се казваше, че ако му окажат честа да приемат поканата, навабът, разбира се, ще изпрати кола да ги вземе. Дъглас беше озадачен: та нали както обикновено семейство Крофорд щяха да ги закарат с колата си.

– Божичко, скъпи – възкликна нетърпеливо Оливия, – нали не мислиш, че *и те* са били поканени?

Дъглас я зяпна изумен: като се изненадаше, той винаги се облещваше и започваше да пелтечи.

По-късно, след като стана ясно, че семейство Крофорд наистина не бяха поканени, той се разтревожи. Каза, че според него не е редно те с Оливия да приемат. Но тя настоя, беше непреклонна. Каза му, че вкъщи не ѝ е никак забавно – „по-

вярвай ми, скъпи“ – и не ѝ се иска да пропусне възможността за малко развлечение, която ѝ се предлага. Дъглас прехапа устната си; знаеше, че тя има право, но беше изправен пред дилема. Не виждаше как биха могли да отидат, опита се да ѝ го обясни; но тя не искаше да го чуе. Продължиха да спорят още известно време. Тя дори се събуди рано-рано само за да продължи да спори. Излезе с него пред къщата, където конярият държеше коня му.

– О, Дъглас, *моля те* – каза, вдигнала очи към него, вече възседнал коня. Не можеше да ѝ отговори, защото нищо не можеше да ѝ обещае. А така му се искаше. Гледаше я как се обръща и влиза в къщата; беше облякла кимоното си и изглеждаше толкова крехка и нещастна. „Аз съм звяр“ – мислеше си през целия ден. Но същия ден прати бележка на наваба, в която с любезно съжаление отклоняваше поканата.

* * *

28 февруари. Една от старите британски къщи в Гражданската зона е била превърната не в общинска служба като останалите, а в туристическа спалня. Наели се един престарял пазач да я поддържа чиста и да отваря на пътиниците. Но той не си дава много труд, предпочита да не го закачат и да го оставят да си прекарва времето както желае. Появи ли се пътник, пазачът му иска официално разрешение за настаняване; ако не го получи, измива си ръцете и се затътря обратно в колибата, в която живее от уютно по-уютно.

Вчера попаднах на една странна троица пред къщата. След като пазачът бе отказал да им отвори, те се бяха разположили заедно с багажа си на верандата. Бяха един младеж и приятелката му, и двамата англичани, както и още един младеж, който също беше англичанин – акцентът му беше от централна Англия, – но отказваше да го

признае. Каза, че се е отказал от всички лични особености. Захвърлил беше и дрехите си и носеше само оранжева роба, като индийските аскети; беше си обръснал главата, оставяйки само индуистки кичур на темето. Но макар че се беше отрекъл от света, негодуваше срещу пазача колкото и другите двама. Момичето беше особено възмутено – не само от пазача, но и от всички останали хора в цяла Индия. Каза, че до един били мръсни и нечестни. Тя имаше хубавко, открито английско лице, но при тези думи то се разкриви от злост и аз разбрах, че колкото по-дълго остане в Индия, толкова повече лицето ѝ щеше да става такова.

– Защо сте дошли? – попитах я.

– За да си намеря мястото. – Тя се засмя мрачно: – Но намерих само дизентерия.

Приятелят ѝ допълни:

– Тук всички намират само това.

След това двамата през смях заразпразяха перипетииите си. Откраднали им часовниците в един молитвен дом в Амритсар; после ги измамил някакъв мъж, с когото се запознали във влака за Кашмир – обещал им евтина лодка-къща, но избягал с предплатата; също в Кашмир момичето хванало дизентерия, която вероятно била амебна; излъгали ги още веднъж, в Делхи, където един тип им обещал добър обменен курс, но избягал с парите им през задния вход на кафенето, където се запознали; във Фатехпур Сикри момичето било малтретирано от група млади сикхи; джебчий обрала младежа във влака за Гоа; а там той се сбил с един луд датчанин, въоръжен с бръснач, и пипнал нещо, най-вероятно жълтеница (върлуваше епидемия); момичето пък се заразilo с тения.

В този момент пазачът излезе от колибата, където изглежда си готвеше вкусна гозба. Каза, че е забранено да се стои на верандата. Младият англичанин се изсмя застрашително и рече: „Я тогава пробвай да ни изгониш.“ Макар и отпаднал заради болестта, той беше едър, затова

пазачът остана на място, потънал в размисъл. След малко рече, че ще им струва пет рупии да си направят бивак на верандата, като в цената влизаше и вода за пиене от кладенеца. Англичанинът посочи заключената врата и каза: „Отвори.“ Пазачът се оттегли, за да продължи да готви и вероятно да обмисля следващия си ход.

Младежът ми каза, че двамата с приятелката му били силно заинтригувани от индуистката религия, след като слушали лекция от един свами¹, който гостувал в Лондон. В нея се говорело за Всеобщата любов. С благ, нежен глас, така съответстващ на темата, въпросният свами им казал, че Всеобщата любов е океан от сладост, който обгръща цялото човечество и дипли около него медени вълни. Имал очи, от които се разтапяш, и весела усмивка. Атмосферата също била прекрасна, с жасмин, тамян и бананови листа; беседата на учителя вървяла под акомпанимента на двама негови ученици – единият свирел тихичко на флейта, а другият, още по-тихо, удрял два малки цимбала. Всички ученици били подредени около свами на подиума. Повечето били европейци, носели роби в шафранено оранжево, а лицата им били ясни, сякаш пречистени от всякакви грехове и щения. След това всички пели химни на хинди, в които също се говорело за океана от любов. Младежът и приятелката му си тръгнали от това събиране така въодушевени, че дълго време не могли да говорят; но след като си върнали дар-слово, решили, че за да постигнат тъй желаното духовно обогатяване, трябва незабавно да тръгнат за Индия.

Аскетът каза, че и той бил дошъл с духовна цел. В неговия случай най-напред бил привлечен от свещени индуистки текстове и когато пристигнал в Индия, не останал разочарован. Струвало му се, че духът от тези писания още се проявява във великите храмове на юг. Той живял

¹ Религиозен учител.

там месеци наред като индийски поклонник, пречиствал се и често така се унасял в съзерцание, че светът наоколо съвсем изчезвал. И той хванал дизентерия и тении, но това не го тревожело, понеже живеел на изключително високо равнище; по същата причина не се обезпокоил ни най-малко, когато немногото му вещи изчезнали от двора на храма, където живеел. Намерил гуру, който да го посвети и да му помогне да се отърси от всичко лично и от останалите си притежания, сред които и името му. Дали му ново индийско име, Чидананда (двамата му спътници го наричаха Чид). Оттук насетне щял да има само броеницата си и молитвената паничка, в която щедри хора да му сипват храна всеки ден. Установил обаче, че на практика това не се получава и често се налагало да пише до къщи, за да му пращат пари с телеграфен запис. Следвайки заръките на своя гуру, той се отправил на поклонение, прекосявайки цяла Индия на път за свещената пещера Амарнатх. Бродел от много месеци. Най-голямата му мъка били хората, които тичали след него и му се присмивали; най-голямата беля били децата, които често го замеряли с камъни и други предмети. Установил, че е невъзможно да живее простичко под дърветата, както му заръчал гуруто, и бил принуден нощем да търси убежище в евтини хотелски стаи, като се налагало здраво да се пазари, за да му предложат прилична цена.

Пазачът се завърна, вдигнал три пръста: цената за пребиваване на верандата вече бе три рупии. Англичанинът пак посочи заключената врата. Но пазарлъкът вече беше в ход и не след дълго пазачът донесе ключовете. Всъщност се оказа, че на верандата е по-приятно. Къщата беше тъмна и плесенясала; миришеше на смърт. Всъщност наистина намерихме умряла катерица на пода в някогашната трапезария (все още имаше бюфет с огледала и портрет на Джордж V). Къщата беше меланхолична, мрачна – вероятно още от самото начало на съществуването си. От задната веранда се откриваше изглед към християн-

ското гробище; и аз видях над всички останали гробове да се извисява мраморният ангел, поръчан от Италия от семейство Сондърс като надгробен паметник на гроба на бебето им. Неочаквано ме споходи мисълта, че най-вероятно именно в тази мрачна къща беше живял доктор Сондърс, главният лекар. Дотогава не знаех, че госпожа Сондърс е можела да вижда гроба на детето си от своята задна веранда.

Разбира се, тогава мраморният ангел е бил чисто нов и непокътнат – искрящо бял, с разперени криле, с мраморен младенец на ръце. Сега представлява безглав и безкрил торс, а младенецът е изгубил носа си и единия си крак. Всички гробове са в много лошо състояние – потънали в бурени, с опоскани мраморни фигури и оградки. Странно е как едва след като гробовете биват опустошени и занемарени, хората вече наистина стават мъртви. За разлика от тях гробовете на индийците християни в предната част на гробището, за които роднините продължават да се грижат, изглеждат странно живи, днешни.

1923

Гробищата винаги бяха оказвали силно въздействие върху Оливия. И в Англия тя обичаше да се разхожда из тях, да чете надписите и дори да сяда върху някой надгробен паметник под плачеща върба и да оставя въображението си да се рее. Гробището в Сатипур криеше особен емоционален заряд. Въпреки че градът открай време беше представлявал за британците малък военен пост, през годините някои от тях бяха умрели в него; освен това караха и покойници от други области, в които нямаше християнски гробища. Повечето от гробовете бяха на бебета и малки деца, но имаше и няколко, датиращи от Бунтовете, когато група доблестни британски

офицери бяха загинали, защитавайки жените и децата си. В най-скорошния гроб почиваше бебето на Сондърсови и италианският ангел беше най-новият, най-блестящият паметник.

Когато видя бебешкия гроб за пръв път, Оливия изживя потрес. Същата вечер Дъглас я завари просната по лице на леглото; не беше позволила на слугите да влязат и да отворят капациите на прозорците, затова в стаята беше задушно и Оливия се къпеше в сълзи и пот.

– О, Дъглас – каза тя, – ами ако имаме бебе? – И след това проплака:

– Ами ако то умре!

Трябваше му доста време, за да я успокои. Наложил се за една вечер да забрави папките и да ѝ се посвети изцяло. Изприказва всичко, за което се сети. Каза ѝ, че в днешно време бебетата вече не умират толкова често. Самият той беше роден в Индия и майка му беше родила там още две деца и всички бяха останали живи и здрави. Вярно, в предишните времена много деца умирали – неговата прабаба загубила пет от деветте си деца; но това се случило много отдавна.

– Ами бебето на госпожа Сондърс?

– Би могло да се случи навсякъде, миличка. Тя е имала... някакви усложнения...

– И аз ще имам усложнения. Ще умра. И бебето ще умре. – Той се опита да възрази, но тя упорстваше: – Не, ако останем тук, ще умрем. Знам го. Ще видиш.

Щом видя изражението на лицето му, тя се помъчи да се овладее. Дори опита да се усмихне. Вдигна длан и го помилва по бузата:

– Но ти искаш да останем.

– Просто всичко е съвсем ново за теб – каза той разпалено. – За нас, останалите, е лесно, защото знаем какво да очакваме. Но ти не знаеш, горкичката ми. – Той я целуна, както лежеше отпусната на гърдите му. – Знаеш ли, точно за това говорих с Бет Крофорд. (Не, миличка, не бива да мислиш такива неща за Бет, тя е добра жена.) Още преди да дойдеш, тя знаеше колко ще ти е трудно. А знаеш ли какво каза, след ка-

то ти дойде? Каза, че несъмнено чувствителна и интелигентна жена като теб – виждаш ли, миличка, тя наистина те цени, – та тя каза, че непременно ще си... добре тук. Каза, че накрая ще започнеш да изпитваш към Индия същото, което изпитвате ние. Оливия? Спиш ли, мила?

Не спеше, но ѝ беше приятно да лежи на гърдите му, под бялата мрежа против комари. Луната се беше издигнала иззад прасковата и светлината ѝ нахлуваше през отворените прозорци. Щом помисли, че тя е заспала, Дъглас я прегърна по силно и едва сподави едно възклицание – сякаш беше прекалено щастлив да я държи в обятията си, обяна от индийската лунна светлина, сияеща под нея.

На следващия ден Оливия навести госпожа Сондърс. Отиде с цветя и плодове, а сърцето ѝ беше изпълнено с нежност и жалост към нея. Но макар чувствата на Оливия към госпожа Сондърс да се бяха променили, тя си беше останала същата. Беше все същата грозновата жена, отпусната в леглото си в мрачната, меланхолична къща. Винаги чувствителна към атмосферата, Оливия се мъчеше да преодолее своята неприязън. Тя страшно мразеше мръсни къщи, а къщата на госпожа Сондърс беше изключително мръсна; такива бяха и слугите. Никой не си даде труда да натопи във ваза красивите цветя, които донесе – може би нямаше вази? По принцип нямаше много неща, мебелите бяха оскъдни и прашни.

Оливия седна до леглото на госпожа Сондърс и изслуша разказа за болестта ѝ, която имаше нещо общо с нейната утроба. Така и не успяла да се оправи след смъртта на бебето – това беше единственото ѝ споменаване, останалото беше разказ за последиците върху здравето на госпожа Сондърс. Докато тя говореше, през главата на Оливия мина недостойната мисъл, че всъщност семейство Сондърс не бяха... не бяха... ами никой не го беше казвал направо, но те не бяха от хората, които обикновено са на служба в Индия. Оливия в никакъв случай не беше снобка, но имаше силно естетическо чувство, а подробностите около болестта на госпожа Сондърс не бя-

ха никак естетични; освен това акцентът на госпожата – как да не го забележиш, като тя не спираше да опява – не беше на човек с особено добро образование...

Аз съм низък, *низък* човек, сгълча се сама Оливия – но в същия миг се стресна, тъй като госпожа Сондърс нададе силен вик. Оливия се обърна и видя, че един от мръсните слуги е влязъл, тътрейки мръсните си обуща. Именно те бяха разстроили неговата господарка – естествено беше признак на неуважение един слуга да влезе в стаята с обувки, Дъглас никога не би позволил подобно нещо в тяхната къща. Но Оливия остана изумена и уплашена от силата, с която реагира госпожа Сондърс. Тя седна в леглото и се развика като умопобъркана. Освен това нарече слугата с обидно име. Слугата се уплаши и побягна навън. Госпожа Сондърс отпусна изтощена главата си на възглавницата, но избухването ѝ още не беше приключило. Явно имаше нужда да изрази какво чувства или пък да оправдае гнева си; а може и да се беше засрамила от мръсната дума, изплъзнала се от устата ѝ. Каза, че слугите били истински дяволи и може ли да подлудят всекиго; и не го правели от глупост – напротив, много били умни, когато им изнасяло, – правели го нарочно, за да тормозят господарите си. Даде примери за техните кражби, пиянство и други лоши навици. Разказа на Оливия за мръсотията, в която живеят – но разбира се, какво да очаква човек, когато всичко е така, навсякъде е същото – в целия град, по уличките и пазарите, ами в храмовете им, надниквала ли беше Оливия в някой от варварските им храмове? Госпожа Сондърс простена и скри лицето си в длани; Оливия видя между пръстите ѝ да се процеждат сълзи и гърдта ѝ под нощницата да се разтърсва от силни ридания.

– Молих го... отново и отново... казвах му: „Уили, да си *отидем*.“

Оливия галеше възглавницата на госпожа Сондърс и вече и нейните сълзи капеха, от жалост към чуждата мъка.